

Dohlížet, léčit, trestat. Několik postřehů k působení apoštolských nunciů v zemích Koruny české

Pavel Bandouch SJ

TO SUPERVISE, TO CURE, TO PUNISH. A FEW OBSERVATIONS ON THE WORK OF APOSTOLIC Nuncios IN THE LANDS OF THE CROWN OF BOHEMIA

The article focuses on one aspect of the work of apostolic nuncios to the emperor in the late 16th and early 17th century in the lands of the Crown of Bohemia. Based on the analysis of selected documents of ecclesiastical provenance, including correspondence between the nuncios and the Curia, it highlights the importance of legal terminology and turns of phrase in the discourse under study.

KEYWORDS:

nuncios; ecclesiastical history; the lands of the Crown of Bohemia; the Catholic Reformation; ecclesiastical law; provincial law; the papacy

Tento článek do značné míry vychází z dosavadního stavu mé dizertace o apoštolských nunciích u císaře v prvních letech vlády Rudolfa II.¹ Jeho cílem je napomoci pochopení paradigmatu, podle kterého jednala římská kurie se soudobou společností zemí Koruny české. Nunciové, jakožto vyslanci a zástupci papeže, hráli v praktickém uplatňování této vize zásadní roli. Byli totiž mezičlánkem mezi dvěma zástupci představujícími do značné míry idealizovaný univerzalismus západního křesťanstva, tedy mezi papežem a císařem. Vize kurie a představy místních politicky činných obyvatel se ale často poměrně významně lišily, stejně jako představy papeže a císaře. Významnými body rozepře byly zejména otázky související s tolerancí jiných konfesí a uplatňováním církevního a zemského práva vůči nim.²

Na základě analýzy používaného diskurzu církevních představitelů, v rámci tohoto textu především státních sekretářů Svatého stolce, se ukazuje ambivalence mezi sebezpojetím církve jakožto „soudkyně“ a zároveň „lékařky“. Zdá se, že v zemích Koruny české ve sledovaném období převažovala spíše role soudcovská, a to nikoli náhodně, ale programově. Tato oblast totiž byla obydlena v drtivé většině křesťany, což na základě dobového uvažování církevních představitelů významně ovlivnilo způsob, jakým se k ní v kuriální politice přistupovalo. Specifikum pak spočívalo v tom, že se jednalo o země se sice malou, ale z politického hlediska velmi významnou katolickou menšinou (co se týče stavovské obce, vládnoucího panovníka i církevní správy). Zároveň šlo o země vnímané kurií jako místo, skrze které začala do *Germanie* (země Koruny

1 Její název zní *Apoštolské nunciové v Praze v počátečním období vlády Rudolfa II. a jejich význam pro společnost zemí Koruny české (1578–1594)*.

2 V rámci tohoto článku používám termíny „církevní právo“ a „kanonické právo“ jako synonyma.

české byly vždy chápány jako součást této oblasti) pronikat nekatolická učení, popisovaná často pomocí analogie s nakažlivými nemocemi.

Při zpracování článku jsem vycházel především z prvních listů Svaté kongregace pro šíření víry (*Sacra congregatio de propaganda fide*, 1622) a dekretů tridentského koncilu (1545–1563). Následně jsem se snažil porovnat, jakým způsobem odrážely požadavky kladené kurií na apoštolské nuncié tuto ambivalenci.

Na tomto místě je nutné zdůraznit, že se jedná pouze o vybraný aspekt působení nunciů. Celková aktivita nunciů byla mnohem pestřejší. Právní konotace ale zastávají v tomto ohledu významnou roli.

DVĚ TVÁŘE CÍRKVE: SOUDNÍ A APOŠTOLSKÝ ÚŘAD

„Nejvyšší úřad papeže zahrnuje vše, co může náležet ke spáse duší, ale žádná věc není důležitější než péče o všeobecnou víru. K ní přináležejí dvě nezbytné aktivity: první je její zachování u věřících, byť třeba i s tím, aby byli tresty přinuceni pevně se jí držet, druhá je její hlásání a šíření mezi nevěřícími. Proto se drží ve svaté církvi dvojí způsob postupování: první je soudní, k němuž je založen úřad svaté inkvizice, druhý je morální, nebo spíše apoštolský, kvůli němuž jsou neustále vysíláni dělníci mezi národy, které toho mají největší potřebu.

A proto byly vytvořeny rozličné semináře a koleje za účelem výuky těch, kteří mají být posláni, a během svého putování mají podporovat nové konvertity. A přestože pontifikové vždy dbali s nejvyšší péčí o oba tyto úkony, jak se sluší, nikdy se však v Římě nezaložilo stálé vedení pro druhý z nich, k němuž by vše to, co je v tomto ohledu konáno v křesťanstvu, mohlo odkazovat, tak jako se učinilo pro první.“³

Tento text je úvodem vůbec prvního listu Svaté kongregace pro šíření víry. Nechci nyní věnovat pozornost založení této Kongregace ani historickému vývoji, který mu předcházela.⁴ Chtěl bych se zaměřit spíše na to, co toto sebepojetí vyjadřuje a z čeho vychází.

3 „Abbraccia il sommo ufficio del papa tutto quello, che alla salute dell'anime può appartenere, ma niuna cosa maggiormente, che la cura della fede catolica. Et essendo intorno a essa due opere necessarie, l'una di conservarla ne' fedeli, costringendoli etiamdi con pene a ritenerla fermamente, l'altra di spargerla e propagarla negl' infideli, perciò due maniere di procedere sono ancora state tenute nella chiesa santa: l'una giudiciale, onde l'ufficio della santa inquisizione si trova instituito, l'altra morale o piuttosto apostolica, onde le missioni degli operarii fra i popoli che più n'hanno bisogno s'indirizzano del continuo. E quindi si son fatti vari seminari e collegi per ammaestrare coloro, che si hanno da mandare, e per andar sostenendo li nuovi convertiti. E come che li pontefici habbiano sempre alla sovrana cura di ambedue quest' opere atteso, come conveniva, non si è però giamai potuto stabilire in Roma un perpetuo governo per la seconda di esse, al quale tutto cio, che si opera nella christianità, si habbia da riferire, come si è fatto per la prima.“ Cit. podle Hynek KOLLMANN (ed.), *Acta sacrae congregationis de propaganda fide res gestas Bohemicas illustrantia I. 1622–1623. 1*, Praha 1923, s. 1–2.

4 V tomto ohledu odkazuji na: Giovanni PIZZORUSSO, *Governare le missioni, conoscere il mondo nel XVII secolo. La congregazione pontificia de propaganda fide*, Viterbo 2018.

Hlavním bodem je spojení role soudkyně (ženský rod odkazuje k církvi) a apoštolky. Tato kombinace přísnosti a práva s mírností a hlásáním není jedinou kombinací tohoto typu, která se v církevních dokumentech nachází. V dokumentech tridentského koncilu, tedy v textech, které mají v rámci soudobé katolické církve mimořádnou autoritu, nalezneme podobný přírůbek, a to v pojednání o svátosti smíření. Tato svátost opět ukazuje církev v pozici soudkyně, ale zároveň je zde, podobně jako v předchozím případě, přítomen pozitivnější element: lékařství.

Ve II. hlavě 14. zasedání (listopad 1551) se konstatuje rozdíl mezi křtem a pokáním jakožto svátostmi, neboť „je jistě známo, že udělovatel křtu nemá být soudcem, protože církev nesoudí nikoho, kdo do ní nevstoupil branou křtu [...]. Jinak je tomu ovšem s věřícími, které Kristus křestní koupelí jednou provždy učinil údy svého těla; protože chtěl, aby, když se poté poskvrní nějakým zločinem, nebyli již obmyti opakováním křtu, což v katolické církvi není z žádného důvodu dovoleno, nýbrž aby se jako viníci postavili před tento tribunál, a mohli tak být rozsudkem kněží osvobozeni ne jednou, nýbrž vždy, kdykoli se k němu se spáchanými hříchy kajícně utečou.“⁵ Kněží mají při ukládání zadostiučnění přihlížet k tomu, že „neslouží jen k ochraně nového života a jako lék na nemoci, nýbrž také k potrestání a pokárání minulých hříchů“.⁶

O potřebě vyznat u svátosti smíření všechny hříchy, na něž si byl kající schopen vzpomenout, se mluví v analogii s lékařstvím, což nepřilíš, ale přeci jen zmírňuje celkový převažující obraz soudu: „Avšak ti, kteří něco jiného a vědomě některé [hříchy] zatajují, nepředkládají božské dobrotě prostřednictvím kněze k odpuštění nic. Jestliže se totiž nemocný stydí odkrýt před lékařem svou ránu, lékařská věda nemůže uzdravit to, co jí zůstane skryto.“⁷

V případě křtu, který může být vnímán jako misijní svátost par excellence, tedy není na místě soud, který naopak má své místo u svátosti smíření.⁸ Misijní působení se tudíž od pastorače pokřtěných liší podobně jako jedna svátost od druhé, ačkoli mají

5 „[...] constat certe, baptismi ministrum iudicem essem non oportere, cum ecclesia in neminem iudicium exerceat, qui non prius in ipsam per baptismi ianuam fuerit ingressus. [...] Secus est de domesticis fidei, quos Christus Dominus lavacro baptismi sui corporis membra semel effecit; nam hos, se si postea crimine aliquo contaminaverint, non iam repetito baptismo abluí, cum id in ecclesia catholica nulla ratione liceat, sed ante hoc tribunal, tumquam reos sisti voluit, ut per sacerdotum sententiam non semel, sed quoties ab admissis peccatis ad ipsum poenitentes confugerint, possent liberari.“ Cit. podle Ignác Antonín HRDINA, *Dokumenty tridentského koncilu*, Praha 2015, s. 104.

6 „[...] non sit [satisfactio] tantum ad novae vitae custodiam, et infirmitatis medicamentum, sed etiam ad praeteritorum peccatorum vindictam, et castigationem.“ Tamtéž, s. 113.

7 „Qui vero secus faciunt, et scienter aliqua [peccata] retinent, nihil divinae bonitati per sacerdotem remittendum proponunt. Si enim erubescat aegrotus, vulnus medico detegere, quod ignorat, medicina non curat.“ Tamtéž, s. 108.

8 Je pravdou, že křest je nejen záležitostí misíí v úzkém slova smyslu, ale je obecně iniciační svátostí pro všechny křesťany. Označit křest jako misijní svátost ale odpovídá i slovům evangelia podle sv. Matouše, kde zmrtevýchvstalý Ježíš posílá (*mittere*, odtud *missio*, misie) apoštolů, aby si získali za učedníky všechny národy, křtili je a učili je zachovávat vše, co jim přikázal (Mt 28).

zjevnou vnitřní souvislost. Popis předepsané církevní praxe na základě dekretů tedy v zásadě odpovídá rozlišení, které nalzáme v dříve citovaném listu.

Toto pojetí mělo pochopitelně reálný a značný dopad na přístup k populaci oblastí, které byly téměř úplně christianizované. Výjimku v tomto ohledu tvořilo zejména židovské obyvatelstvo. Funkce vychovatelská (dohlížecí/soudní) začala významně a nevyhnutelně převažovat nad rolí apoštolskou. Ostatně i český termín *biskup* vychází z řeckého *episkopos*, což je vlastně ten, který *dohlíží* na určitou diecézi. Podotýkám, že se jedná pouze o jeden z aspektů biskupského úřadu, kterým nemá být negován širší rozměr jeho funkce. Jakkoli jsou však biskupové vnímáni v katolické tradici jako nástupci apoštolů, v praxi byla jejich funkce do značné míry odlišná oproti tomu, co vidíme jako náplň působení apoštolů v Novém zákoně. To bylo způsobeno historickým vývojem a v podstatě úplnou změnou pozice křesťanství v rámci právního a politického systému.

Křesťanská víra se totiž v řadě zemí stala neodmyslitelnou součástí zřízení jednotlivých panství, především v římském impériu a politických útvech, které na něj navazovaly. Prohřešek proti víře byl tedy vnímán jako přestupek proti veřejnému pořádku, respektive proti jeho do určité míry ekvivalentnímu *bonum commune*. A naopak.⁹ Ne vždy se ale jednalo o synonymum. Vrátime-li se k zemím Koruny české, tak v době nepokojů spojených s událostmi po smrti Jana Husa (ke sledování delšího vývoje v tomto územním celku na tomto místě pochopitelně není prostor), tedy v době zásadní pro ustanovování modu vivendi mezi stranou pod obojí a pod jednou, bylo sice vnímáno úzké sepětí mezi Božím zákonem a obecným dobrem, ale nešlo o jedno a totéž.¹⁰ Zdá se, že tato okolnost byla zásadní odlišností oproti kuriálnímu úhlu pohledu.

Už dříve se objevovaly skupiny výrazněji narušující doktrinnální a církevněprávní jednotu západního křesťanstva, jako třeba kataři v jižní Francii nebo valdenští, kteří se z Lyonu rozptýlili po celé Evropě. První skupinou, která se ale etablovala dlouhodobě — ponechávám stranou otázku schizmatu s východní církví — byli právě husité, respektive strana pod obojí.¹¹

9 V tomto ohledu je signifikantní poslední kapitola dějin Eusebia z Cesareje, která vysvětluje vítězství Konstantina nad Liciniem na základě Konstantinovy zbožnosti. Konstantin — jako vzor pro křesťanské panovníky — se v tomto pojetí stará i o zachování ortodoxie a ortopraxe a explicitně dává najevo svůj vztah k Bohu: „Proto Konstantinovi a jeho synům plným právem patří mocná říše a netřeba jim ji závidět. Vymazali bezbožnost dřívějších vládců a plně si vědomi dober, která jim Bůh prokazoval, viditelným způsobem dávali najevo svou lásku ke ctnostem a k Bohu i zbožnost a vděčnost božské bytosti.“ Eusebius PAMPHILI, *Církevní dějiny*, Praha 1988, s. 189.

10 Petr ČORNEJ, *Vzbúrenie, búrka, búrka a husitská revoluce*, in: Pavlína Rychterová — Pavel Soukup (edd.), *Heresis seminaria. Pojmy a koncepty v bádání o husitství*, Praha 2013, s. 111–137, zde s. 124–127.

11 Otázka, nakolik byli pod obojí „uvnitř“ nebo „vně“ katolické církve, byla zkoumána velmi podrobně v: Pavel SOUKUP, *Kauza reformace. Husitství v konkurenci reformních projektů*, in: tamtéž, s. 171–217. Autorovo stanovisko se dá shrnout krátkou citací: „Na různých místech latinské Evropy došlo v rámci jistého delšího, ale ne bezbřehého časového úseku k podobným přeměnám v církvi a společnosti, které nebyly slučitelné s dosavadní, tradiční představou o tom, jak se má církev organizovat a jak má fungovat. Reformace se tak jeví jako

Existence strany pod obojí a to, že k ní příslušela velká část stavovské obce (nehledě na většinové poddané obyvatelstvo), byla pro římskou kurii a katolické vladaře problémem, který se nicméně oním „soudním“ přístupem dlouho nedařilo „vyřešit“. Dle dobových svědectví je poměrně zjevné, že přístup církevních představitelů byl podobnější soudnímu procesu než snaze o dohodu na základě dispute.¹²

Papežové a kurie se snažili svou autoritu, která byla definována v podstatě právní terminologií, uplatňovat především skrze legáty a nuncie, tedy vyslance, kteří měli jiné pravomoci než místní biskupové. V případě Čech, kde arcibiskupský úřad zůstal po dlouhá desetiletí neobsazený, byla role nunciů snad ještě markantnější.

Celou záležitost je důležité vnímat i skrze dobové diskuze o tom, jaké postavení vlastně mají mít jednotlivé státy a s nimi spojené církve vůči univerzálním celkům, kterými bylo císařství a papežství. Jak upozornil například James Muldoon, názory zdůrazňující suverenitu v rámci specifického státního útvaru se konfrontovaly a spolužily i s tradičním univerzálnějším pojmem *imperium* a v západním křesťanstvu existujícím přesvědčením o roli císařů a papežů v řízení křesťanstva.¹³

Pozornost, kterou kurie věnovala situaci v zemích Koruny české, se zvýšila především od roku 1578, kdy začali nunciové pravidelněji pobývat v Praze, a definitivně od roku 1583, kdy Rudolf II. přenesl do tohoto souměstí svou rezidenci.¹⁴

Strategií kurie i domácího kléru bylo trvat na platných zemských zákonech, které umožňovaly existenci strany pod obojí a strany pod jednou. Dřívější snahy ze strany kurie směřovaly ke zneplatnění dvojvěří, vyjádřeného především kompaktáty, jako

změna, která přinesla alternativu k římské církvi, a to v podobě veřejně fungující církevní struktury, jež s oporou ve světské moci vytvořily podmínky pro faktickou konfesionalizaci. Husitství jako jeden z reformních proudů takovou situaci nastolilo“ (s. 215).

12 V zásadě můžeme v tomto duchu analogicky zmínit i to, jak Husův proces hodnotí ve své vynikající publikaci Jiří Kejř. Hus a koncilní otcové totiž měli zásadně odlišnou představu o rovině, na které se setkali. Srov. Jiří KEJŘ, *Husův proces*, Praha 2000, s. 200–212. Podobnou logiku nalezneme i u Hájkem zmíněné poznámky legáta Carvajala směrem k Rokycanovi, byť je třeba mít na vědomí beletristický styl autora kroniky: „Milý synu, nejsem poslán sem na hádání, ale k nápravě.“ Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, ed. Jan Linka, Praha 2013, s. 981. Stručný, ale informačně bohatý popis Carvajalova života lze nalézt v Antonín KALOUS, *Plenitudo potestatis in partibus? Papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450–1526)*, Brno 2010, s. 179–182.

13 James MULDOON, *Empire and Order. The Concept of Empire, 800–1800*, New York 1999, s. 6.

14 Instrukce pro Orazia Malaspinu (?–1582) z roku 1578 se situace v zemích Koruny české týká ještě relativně okrajově, v podstatě je větší zmínka pouze o potřebě obsadit olomoucké biskupství. Nalezneme v nich ale analogickou argumentační strategii vůči panovníkovi. Ačkoli se jedná o úsek týkající se protestantských kazatelů ve Vídni, je zmíněna potřeba přesvědčit Rudolfa II., aby k podobným opatřením sáhl ve všech zemích, kde je zeměpánem, zvláště když podle pisatele instrukce jde o ideu, kterou už Rudolf uskutečnit chtěl. Potlačení nekatolíků mu přinese nejenom zásluhu u Boha, ale zajistí mu i politickou stabilitu území, v jehož rámci se podaří toto opatření uplatnit. Podobná reakce také pomůže posílit autoritu císaře vůči vlastním poddaným. Alexander KOLLER (ed.), *Nuntiatoren des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce. Interim des Cesare dell’Arena (1578–1581)*, Berlin — Boston 2012, s. 2.

zemským zákonem. Nyní se dvojevěří stalo hlavním argumentem, který měl omezit rozšíření těch skupin, které se v rámci věřících pod obojí „schovaly“, jak to vnímali konzervativnější utrakvisté a strana pod jednou. Přesto však v interní komunikaci nepřestává být dvojevěří pouze dočasně tolerovanou výjimkou.

Vyznívá vlastně až ironicky, že právě strana pod obojí dosáhla toho, že císař Maximilián II. v roce 1567 prohlásil kompaktáta za neplatná, nicméně „však na ten způsob a nejinak, aby v tomto království žádná jiná víra neboližto religie mimo stranu pod jednu a pod obojí způsobou přijímajících, tak jakž od starodávna v tomto království se zachovávalo, pod žádným vymyšleným obyčejem přijímána a trpěna nebyla.“¹⁵ Poměrně volnou platformu pro existující křesťanské skupiny pak představovala pouze ústně schválená Česká konfese z roku 1575.

Pro nástin toho, jaký byl diskurz nunciů a nakolik odpovídá mé hypotéze, že významnou úlohu v tomto kontextu sehrával jurisdikční/soudní model působení, jsem se rozhodl zvolit několik úryvků z korespondence mezi papežstvím (v rámci kuriálního systému byly záležitosti nunciů delegovány státnímu sekretáři) a nuncii, kteří působili v našich zemích. Úvodní text vždy vychází z Říma, eventuální reakce, které celou záležitost rozvíjí, pak už i od nunciů samotných.

Než přistoupíme k samotné korespondenci, je důležité zmínit ještě dva body. Zaprvé se nelze domnívat, že nunciové se zabývali výhradně záležitostmi země Koruny české. Tito vyslanci byli vlastně zástupci papeže u císaře a řešili záležitosti týkající se všech zemí, kde panoval a kde mohl uplatnit svůj vliv. Mimo to ale existovali vladaři (spíše než místa), u nichž byl ustanoven jiný papežský zástupce, který se věnoval specifickým problémům dané oblasti. V kontextu Svaté říše římské šlo třeba o Kolín nad Rýnem.

Druhým bodem je fakt, že v podstatě všichni nunciové ve sledovaném období měli právní vzdělání.¹⁶ Zdá se tedy, že znalost práva byla pro jednání s vrcholnými představiteli světské moci vnímána jako důležitější než teologické kompetence. To je poměrně logické, neboť nunciové byli na místě svého působení vystaveni potřebě orientovat se v právní terminologii i v řešení různých typů kauz. Neznamena to ale, že by jejich úloha byla omezena pouze na právní záležitosti.

První úryvek pochází z písemné konverzace mezi Germanikem Malaspinou (cca 1547–1603) a státním sekretářem Tolomeem Galliem (1527–1607), konkrétně se jedná o zprávu státního sekretáře z 29. prosince roku 1584. Dává v ní vědět, že Malaspina má vyjádřit Rudolfovi II. papežovu radost z toho, že císař dal revidovat husitský kalendář podle doporučení Malaspinova předchůdce Bonomiho.¹⁷ Je zajímavé, že lokální katolíci pánové a arcibiskup byli spíše proti, protože nechtěli prohlubovat spory s husity,

¹⁵ Cit. podle *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu III. 1558–1573*, Praha 1884, s. 342.

¹⁶ Ze tří nunciů výrazněji zmíněných v tomto článku studoval Germanico Malaspina práva v Perugii, Cesare Speciano v Bologni a v Pavii a Carlo Caraffa v Římě.

¹⁷ Bonomi (či Bonhomini) je spjat také s programem obnovy katolické církve v Čechách vypracovaným ve spolupráci s předními českými aristokraty. Srov. Karel STLOUKAL, *Počátky nunciatury v Praze. Bonhomini v Čechách v l. 1581–1584*, Český časopis historický 34, 1928, č. 1, 2, s. 1–24, 237–279. Bonomiho význam a některé aspekty jeho působení upřesnil Tomáš ČERNUŠÁK, *Nunciatura u císařského dvora v prvních letech vlády Rudolfa II. a české země*, Český časopis historický 111, 2013, č. 4, s. 728–741.

neboť považovali za potřebné spojit se s nimi proti „pikartům“ (pod tímto termínem je třeba si představit skupiny navazující na táboritskou interpretaci učení Jana Husa, Jednotu bratrskou a další radikálnější skupiny). Měli výhrady i vůči dalším bodům zmíněným státním sekretářem.

Vytištěné exempláře předchozího vydání kalendáře měly být zabaveny a mělo se zamezit dalšímu tisku. Gallio chválí Jiřího Popela z Lobkovic a Viléma z Rožmberka. Lobkovic se zdál být ochotný finančně přispět na tři katolické farnosti v pražském souměstí a zajistit určitý zásah proti „pikartům“. Vybraní katolíci měli být určeni k cenzuře knih a knihkupectví a k reformě univerzity.¹⁸ V mnoha dalších zprávách je také zmiňováno dosazení katolických zemských úředníků jakožto prostředku, bez něhož bude možné jen těžko nějak zlepšit stav katolického náboženství. Zástupci katolické církve pocházející z domácího prostředí ale viděli mnohem větší potřebu v zachování míru se stranou pod obojí (tj. staroutraktivisty, pokud bychom měli užít terminologii Ferdinanda Hrejsy) a měli mnohem větší trpělivost a ochotu k vyjednávání.¹⁹

Dalším textem z Malaspinovy korespondence, který zmíním v kontextu první listiny, je jeho povzdech potvrzující praktickou nemožnost aplikace církevního práva: v žádném jiném království prý není této záležitosti věnována tak malá pozornost a nikde nemají církevní představitelé tak svázané ruce.²⁰ Kuriální představu Malaspina později vyjádřil i ve svém kvartilogu, jehož hlavním smyslem je tvrzení, že „stát politický nemůže trvati bez státu duchovního“.²¹

V těchto textech se odráží touha kurie po dosazení takových úředníků, profesorů a duchovních, kteří budou ochotni akceptovat nařízení církve. Ta se však dostává do určitého napětí s katolickou menšinou v zemi, která do jisté míry preferovala větší velkorysost vůči straně pod obojí. Mnohdy těžko dosažená vzájemná tolerance, prakticky nezbytná pro každodenní fungování společnosti, byla něčím, co stavové a biskup příliš nechtěli neuváženě ohrozit. Nuncius oproti tomu vznášel z jejich pohledu až přehnané požadavky. Roli v tom mohlo hrát ale nejen přesvědčení, nýbrž i taktika. Vznesení spíše vysokých požadavků mohlo vytvořit nátlak, pod kterým se dal vyjednat lepší kompromis. Malaspinovo zoufání nad nedodržováním církevního práva ale jasně ukazuje důležitost, jakou mu kurie přikládala, protože šlo vlastně o praktické vyjádření autority katolické církve, která v kališnickém prostředí byla uznávána

18 Robert REICHENBERGER (ed.), *Nuntiaturreichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken, II. Abteilung, Die Nuntiaturreichte am Kaiserhofe, I. Hälfte, Germanico Malaspina und Filippo Sega (Giovanni Andrea Caligari in Graz)*, Paderborn 1905, s. 15 (č. 13); o pozici strany pod jednou pojednává Malaspina v listě z 22. ledna 1585, kde také ukazuje, že panovník některé z požadavků ani nemůže provést (s. 29–31, č. 21).

19 Srov. tamtéž, s. 38.

20 „Ma credo bene che V. S. Illma [Gallio] sapia che non si ritruova in tutta la christianità regno, dove sia tenuto manco conto che in questo, de la iurisdictione ecclesiastica, et dove siano più ligate le mani a ministri apostolici ne la esecuzione di quello che pur tocca al servizio di Dio et de la santa reformatione.“ Tamtéž, s. 44. List je z 5. února 1585. Povzdech se nicméně možná týká obecněji říše jako takové.

21 Cit. podle Karel STLOUKAL, *Papežská politika a císařský dvůr pražský na předělu XVI. a XVII. věku*, Praha 1925, s. III.

jinak, než jak by si Řím přál.²² Je ale třeba podotknout, že i takový Filip II., kterého by bylo jen těžko možné označit za odpůrce katolické církve, měl velké výhrady vůči uplatňování církevního práva, nebylo-li v souladu s jeho zájmy. Podobný trend lze sledovat v podstatě ve všech „katolických“ oblastech.²³ Zároveň z toho ale také vyplývá vědomí, že bez světské moci, kterou pro nuncia logicky představuje především Rudolf II., není v podstatě možné toto právo aplikovat. Určitá nezávislost církve na světské moci je proto jen relativní, právě pro složitost hledání hranic toho, kde se nachází meze mezi jurisdikcí církevní a světské autority.

Druhý úryvek pochází hned z první instrukce (někdy bývá také používán pojem *hlavní instrukce*) pro Cesara Speciana (1539–1607), která mu byla zaslána jménem Klementa VIII. (1592–1605). Zdá se z ní zjevné, že *bonum commune* a zachování ortodoxie (měli-li bychom užít dříve použité terminologie, pak *zákona Božího*) jsou pro kurii neodmyslitelně spjaté. Fakt, že tomu tak v zemi, v níž bude Speciano působit jako nunciatus, není, je dán krizovou situací a za jiných okolností by bylo nezbytné se mu vyhnout. Rozpory mezi kalvinisty a luterány mají být důvodem pro zvýšení autority katolické církve, což má být jeden z argumentů podaných císaři i skrze jeho katolického rádce.²⁴ Mimo jmenování arcibiskupa je tedy třeba omezit šíření herezí, které se množí, ačkoli podle zákonů země nemá být tolerována jiná než husitská. Strana pod

22 Stručně řečeno utrakvisté „spojovali rozhodné odmítání papežské správní a soudní pravomoci s uznáním římské role v kněžství, které prokazovali ordinací svého kněžstva biskupy obcujícími s římskou stolicí.“ Zdeněk V. DAVID, *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*, Praha 2012, s. 411.

23 Praktickým dokladem je podřízení inkvizičních tribunálů lokálním biskupům a jiným duchovním či světským autoritám, ačkoli bula *Licet ab initio* zakládající *Sant'Uffizio* jmenovala *de iure* pro tuto činnost centrálně řízenou kongregaci: „[členy kongregace, pozn. PB] nostros et apostolicae Sedis in omnibus et singulis reipublicae christianae civitatibus, oppidis, terris et locis, tam citra quam ultra montes, ubilibet etiam in Italia consistentibus ac in Romana Curia, super negotio fidei, commissarios et inquisitores generales et generalissimos, auctoritate apostolica, tenore praesentium constituimus et deputamus.“ Henrico DALMAZZO — Sebastiano Franco DALMAZZO (edd.), *Bullarum diplomatum et privilegiorum sanctorum romanorum pontificum, Taurinensis Editio, VI*, Augustae Taurinorum 1860, s. 344.

24 „V. S. Rev.ma [tj. Cesare Speciano, pozn. PB] ha da premere sempre molto su questo [aby byl Rudolf II. v ochraně katolické víry příkladem pro své poddané, pozn. PB], prevedendo che non sia ingannata S. M.tà Ces.a da ministri et heretici nella rappresentatione de' rispetti politici et della publica quiete, ove né anco è giusta causa di temere che in certi pericoli di gran sollevatione non si proibisce il procedere con prudenti risguardi, poiché la calamità de presenti tempi fa in certo modo necessario quel che doveria essere abhorito. A questo fine gioverà l'andar riempendo l'animo di S. M.tà Ces.a d'altri pensieri et risoluti in una pia et magnanima fortezza et animando insieme i consiglieri più catholici et più sinceri, mostrando loro che in questi tempi la morte del Duca di Sassonia et quella del Casimiro con le rivoluzioni suscitate nei stati loro et continui contrasti tra Calvinisti et Lutherani potranno dar campo d'essercitare sicuramente l'autorità in favore della religione catholica.“ Alena PAZDEROVÁ (ed.), *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628. I. Epistulae et acta Caesaris Speciani 1592–1598*, Praha 2016, s. 3.

obojí, která je považována za degenerující, je tedy chápána jako hereze, přestože tolerovaná. Odstranění husitství by mělo znamenat otevření cesty pro „uzdravení“ celého království.²⁵ Ačkoli se dá jen těžko předpokládat, že by to mělo být učiněno pouze skrze donucovací prostředky a změny v legislativě, i toto poselství vlastně interpretují tak, že pro kurii bylo zásadní především uvést platnou legislativu do té podoby, že bude možné zasáhnout proti straně pod obojí z pozice světské moci. Podobný pohled na věc lze nalézt i v části téže instrukce týkající se říšských záležitostí, kde se varuje před udělováním koncesí nekatolíkům.

Důležitost práva vyplývá i z toho, kolik místa je ve fakultách pro Speciana (tj. v pravomocech udělených mu Římem) věnováno jurisdikčním záležitostem, což ale platí pro všechny fakulty nunciů, se kterými jsem se setkal.²⁶

Třetí série úryvků pochází z instrukcí pro nuncia Carla Caraffu (též Carafu, 1584–1644).²⁷ Jedná se o osobnost, jejíž písemnosti obsahují řadu údajů nesmírně cenných pro pochopení období následujícího bělohorskou bitvu. Nelze proto než ocenit skutečnost, že se připravuje edice tohoto korpusu, který vzhledem k nezvykle dlouhému osmiletému působení Caraffy u císařského dvora představuje opravdovou výzvu.²⁸

Instrukce začíná interpretací vzniku a rozšíření nekatolických názorů v Germanii. Poněkud více než v předchozích úryvcích je zde používán jazyk lékařství: názory Viklefa, Husa a Jeronýma Pražského nebyly ještě tak „nakažlivou nemocí“, ale protože se nepřístupilo k adekvátní „léčbě“, následně přišel Luther a jeho působením se nakazilo celé „tělo“. Navíc na toto území posléze proniklo i Kalvínovo učení, které přivedlo Germanii do takového „zdravotního“ stavu, že se vlastně považuje za štěstí, když se někoho podaří udržet jen v tomto špatném stavu, aniž by upadl do toho nejhoršího, kterým je ateismus.²⁹ Rozmach nekatolických názorů příkládá instrukce politické nestabilitě, konkrétně sporu mezi Rudolfem II. a jeho bratrem Matyášem. Dokladem zvrácenosti těchto názorů, pokračuje text, je, že chtěly nejen vymýtit habsburský rod a společně s ním i katolickou církev, ale i ovládnout (respektive i reálně ovládly) Svatou říši římskou a následně dobýt Řím, aby si vybily svůj „německý“ hněv na nejušlechtlejší části světa („E quindi occupata la maestà dell' Imperio si arrogavano di volere rinovare l'antiche pretentioni sopra l'Italia e Roma, e venire ad isfogare le tedesca rabbia nel sacco, e nelle ruine della più nobile parte del mondo.“). Tomu ale

25 Tamtéž, s. 6–7.

26 Srov. například fakulty pro Bartolomea Portiu, otištěné v devátém svazku třetího oddílu *Nuntiaturberichte aus Deutschland* na s. 444–453, nebo v desátém svazku téhož dílu na s. 7–16 pro Orazia Malaspinu.

27 Její hlavní body podal Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008, s. 75–77. Vycházet budu z verze otištěné v: Dieter ALBRECHT, *Die deutsche Politik Papst Gregors XV: die Einwirkung der päpstlichen Diplomatie auf die Politik der Häuser Habsburg und Wittelsbach, 1621–1623*, München 1956, s. 105–133.

28 Více o plánu této edice a o osobě Caraffy: Tomáš ČERNUŠÁK — Tomáš PARMA, *Nunciatura Carla Caraffy a její ediční zpracování*, in: Jaroslav Pánek a kol., *Český historický ústav v Římě. Stav a perspektivy ediční činnosti*, Praha — Roma 2018, s. 95–107.

29 D. ALBRECHT, *Die deutsche Politik Papst Gregors XV*, s. 107.

díky Boží dobrotě zabránila Katolická liga a další panovníci. Když už se zdálo, že není žádná naděje, dosáhla katolická strana zázračného vítězství, kterým je nepochybně míněna Bílá hora.³⁰

Ačkoli se jedná pouze o úvod, který se vždy vyznačuje poněkud větší rétorickou volností, je jeho obsah vlastně shrnutím několika podstatných bodů: hereze se šíří jakoby sama od sebe, pokud není potlačena, podobně jako nemoc; role lékaře (která se mi zde zdá výrazná) vlastně do značné míry přináleží i světské moci; vědomí, že v celé záležitosti je více či méně skryta i etnicko-jazyková rivalita („Němci vs. Italové“); zachování katolické církve jako instituce je neodmyslitelně spjato s tím, kdo je císařem, a zjevně je pozitivně hodnoceno, že na této pozici se nachází Habsburk.

Vzhledem k tématu tohoto článku je zásadní i následující odstavec instrukce. Ačkoli se v celém předchozím textu používala zmíněná lékařská terminologie, nyní je Caraffovi jasně řečeno, že má ze změny situace vytěžit co nejvíce a napomoci udržet vládu ve Svaté říši římské v rukou katolíků, propagovat katolické náboženství a pozvednout upadlou váhu a autoritu církevní jurisdikce a disciplíny, stejně jako autority Svatého stolce.³¹ Právo je odpovědí i na nemoc, dalo by se napsat s trochou ironie. Jinou otázkou je, je-li i lékem.

* * *

Možnost obecného prosazování kanonického práva se jeví jako jeden z požadavků ze strany kurie, přičemž ho nebylo v mnoha případech možné aplikovat bez přispění světské moci. Faktem je, že spíše než explicitně se tato snaha projevovala implicitně a nepřímo skrze dílčí pokyny a instrukce. Zemské právo mělo být v ideálním případě uvedeno do souladu s požadavky Svatého stolce, neboť svobody poskytnuté jiným konfesním skupinám než katolíkům byly ze strany kurie považovány nejen za ohrožení spásy obyvatel dané země, ale rovněž za otevření možnosti pro vznik konfliktů politického rázu. Došlo-li přece jen v delším období k prosazení některých požadavků kurie, celá řada dalších byla úspěšně ignorována. Obzvlášť to udiví u přijímání tridentských koncilních dekretů. To, že se podařilo svolat v pražské arcidiecézi synodu k přijetí této legislativy mezi duchovenstvem až v roce 1605 a že zemský sněm v dalších desetiletích vytrvale odmítal tato nařízení schválit, vede k otázce, nakolik je v tomto období možné mluvit o vlivu tridentského koncilu.³² Nepochybně měl velký význam v působení papežských diplomatů, ale u laických věřících o něm lze značně pochybovat.

Ačkoli se v době po II. vatikánském koncilu, který přinesl poněkud jiné církevní paradigma, může zdát toto jurisdikční pojetí tvrdé a neosobní, bylo by naivní mít za to, že za ním stál zlý úmysl. Zjevně skutečně odpovídalo tomu, co si nejvyšší hie-

30 Tamtéž, s. 108.

31 „[...] raccogliere il maggior frutto, che si potrà, di questo felice mutamento e vittorioso stato di cose, proponendosi avanti lo stabilimento dell'Imperio [...] fra cattolici, la propagazione della religione cattolica, il sollevamento dell'abbattuta giurisdizione e disciplina ecclesiastica, non lasciando indietro il pensiero di rimettere colà la cacciata autorità della Sedia Apostolica.“ Tamtéž.

32 Srov. A. CATALANO, *Zápas o svědomí*, s. 62–63.

rarchie katolické církve předsevzala jako určitý metodický postup vůči „křesťanské republice“. Tím spíše to platí u nunciů, kteří měli diplomatickou a soudní funkci. Jejich úřad byl vymezen pravomocemi, které obdrželi a podle nichž byli povinni jednat. Jedná se tedy do značné míry o epistemologický problém: pokud bychom měli posuzovat, zda v církvi převažovalo soudní a jurisdikční pojetí na základě té autority, která měla v popisu práce mimo jiné právě prosazování církevního práva a jeho respektování, nutně vyvstává otázka, zda by nešlo o „špatně položenou otázku“. Tím chci zároveň poněkud relativizovat schéma, které jsem navrhl, jako pouze jedno z možných.

Nunciové tedy byli jedním z kanálů, skrze které se katolická církev pokoušela uplatnit požadovaný univerzální respekt k dodržování papežské autority a církevního práva. Téma vztahu univerzalita/partikularita a přesvědčení mnoha katolických kruhů o nerozlučitelnosti politického pořádku a katolické pravověrnosti bylo tématem, které rozhodně nebylo živé jen v raném novověku, ale více než aktuálním se ukázalo i v prvorepublikovém Československu, o čemž svědčí diskuze, která se příznačně rozvinula v tomto období kolem prací o nunciích.³³

Ačkoli v tomto článku mohl být prezentován pouze dílčí pohled na toto téma, zdá se zjevné, že přístup kurie byl skutečně zaměřen spíše na obhajobu práv, která považovala za porušená, než na snahu o „souboj idejí“ či pokus o dohodu mezi skupinami, které by byly chápány jako rovnoprávné a pocházející z jednoho pramene. Snad z toho důvodu v rámci jednotlivých konfesí skutečně získávaly více pozornosti rozdílů než to, co jim bylo společné.

Tato záležitost také ukazuje, že se představa kurie neshodovala s představou celé katolické církve, ačkoli možná ještě mnohdy přezívá iluze o určité monolitčnosti „katolického bloku“. Členy církve totiž byl nejen klérus, ale i laici, včetně stavovské obce a panovníka. I pražští arcibiskupové si ale byli vědomi problematičnosti radikálního postupu vůči straně pod obojí. To, že maximální požadavky kurie bylo možné plně uvést do života pouze za cenu konfliktu a represí, se ukázalo zjevně po Bílé hoře. Cena za jejich prosazení byla nicméně vysoká a ani tehdy nepanovala shoda o tom, jaký přístup zvolit.

33 V tomto ohledu narážím na zajímavý příspěvek prof. Pánka ze sborníku k výročí Zdeňka V. Davida, v němž na příkladu recenze práce K. Stloukala o nunciích a Klementu VIII. od Augustina Neumanna ukazuje, nakolik se lišilo pojetí liberální prvorepublikové historiografie od pojetí katolicky konzervativního. Jaroslav PÁNEK, *Karel Stloukal a Augustin Neumann. Svár dvojího přístupu k dějinám papežství*, in: Petr Hlaváček — David R. Holeton — Peter C. A. Morée — Jaroslav Pánek a kol., *Via media. Studie z českých náboženských a intelektuálních dějin*, Praha 2016, s. 152–163. Ačkoli nemohu než souhlasit s tím, že Neumannova kritika byla v tomto případě značně naivní a odborně nepodložená, některé Stloukalovy názory (nikoli ty odborné) nicméně považuji za poměrně útočné, byť jistě ne nepodložené a primitivní. Stloukal byl zjevně velkým příznivcem národního pojetí státu, což ho vedlo do konfliktu s jakýmkoli univerzalismem, ať tak chápal katolickou církev nebo třeba i socialistické hnutí. Srov. Karel STLOUKAL, *Národní idea v dějinách: (z cyklu přednášek o nacionalismu)*, Praha 1936. Je zároveň zjevné, že nebyl ani nacionalistou ani šovinistou, jak by se snad z této mé poznámky mohlo zdát. V článku prof. Pánka je ostatně citován i jeho dopis, v němž vyznává, že se nepokládá ani za antiklerikála.

RÉSUMÉ:

The work of apostolic nuncios to emperors in the late 16th and early 17th centuries concerned many aspects of political and ecclesiastical issues. The aspect that this article foregrounds is the emphasis placed by the Curia on enabling the effective enforcement of land law, which ideally would be as consistent as possible with the provisions of canon law. This was done rather indirectly through partial demands, such as efforts to install officials claiming to be Catholic or by encouraging the enforcement of decrees against groups deemed to be opposed to provincial law.

The demands of the Curia were met with relative tolerance from many local Catholic elites, however, both secular and clerical. Maintaining peaceful coexistence seemed in many cases more important to this group than eventual radical action against the Utraquist party, which was realistically difficult to implement. The Curia, however, saw the only possibility of real peace in the application of such legislation as would be based on the teachings of the Catholic Church.

The article traces the vocabulary of communication used between nuncios and secretaries of state of the Holy See, which is heavily influenced by legal as well as medical metaphors. This fact is put in the context of the previous ecclesiastical tradition. The text thus offers one possible view of how the Curia perceived the situation in the lands of the Crown of Bohemia in the period under review.

Mgr. Pavel Bandouch SJ je doktorandem na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Zabývá se problematikou působení apoštolských nunciů v zemích Koruny české v raném novověku, zejména v posledních desetiletích 16. století (bandouchp@seznam.cz).